

Gart der Gesundheit: steynbrech.



Geschreven en vertaald door Nico Koomen.

steynbrech Das

cccliiii Capitel

Saxifraga grece et latine·

(Der meister Isidorus spricht·das dises kraut umb des willen heÿsset saxifraga·wann es den stein brichet in der blasen unnd den zû sandt machet das er dester baÿ reÿset·(Platearius spricht·das dises kraut seÿ heÿÿs und trucken an dem dritten grade·Dises kraut hat einen schlechten stengel mit weÿssen blûmen. (Die wurczel von steinbrech in wein gesoten·brauchet man in d erczneÿ·und dienet fast wol den die trôpfingen hârmen·und sundlich für alle andere kreüter dienet dises krauts wurcz und sam für dem stein in dem lenden und in d blasen. [391] Diÿ kraut gesotten in wein und den getruncken benÿmmet passionem diabeacam das ist den der harme tringet on seinen willen·(Mit der wurzel ein rauch gemacht unden auff ist gût zû der ÿeczgenant krackheit·(Item man sol die wurczel in wein sieden·und die dan lassen dotren an der sunnen die weret dru jare·(Item wein darein gesotten ist steinbreche und petersiligen samen unnd fünffinger samen unnd weissen steinbrech samen genant milliuz solis ist gût wider den stein in dem lenden und blasen·und ist gûtte wider das grÿmmen in dem gedârmcz genant colica·und ist in sunderheit gût wider den kalten seÿch·(Itez das bulver von steinbrech in eÿnez eÿe geessen jst gût für die vortgschriben

(1) **Steenbreek**, dat

354^{ste} kapittel.

Saxifraga Grieks en Latijn. (**Pimpinella saxifraga**)

(2) De meesters Isidorus spreekt dat dit kruid om de wil heet Saxifraga want het de steen breekt in de blaas en het tot zand maakt zodat het des te beter rijst. Platearius spreekt dat dit kruid is heet en droog aan de derde graad. Dit kruid heeft een rechte stengel met witte bloemen. De wortel van steenbreek in wijn gekookt gebruikt men in de artsenij en dient erg goed die druppelend plassen en zeker voor alle andere kruiden dient dit kruid wortel en zaden voor de steen in de lenden en in de blaas. [391] Dit kruid zijn wortel gekookt in wijn en dan gedronken beneemt passionem diabeacam, dat is die de plas dringt zonder zijn wil. Met de wortel een rook gemaakt onder op is goed tot de net genoemde ziekte. Item, men zal die wortel in wijn koken en die dan laten drogen aan de zon, die blijft drie jaar. Item, wijn daarin gekookt is steenbreek en peterseliezaden en vijfvingerzaden en wit steenzaad zaden genaamd Lithospermum is goed tegen de steen in de lenden en blaas en is goed tegen dat (3) grommen in de darmen genaamd koliek en is vooral goed tegen de (4) koude plas. Item, dat poeder van steenbreek in een ei gegeten is goed voor de voorgeschreven ziekte.

kranckheit·	
-------------	--

Het zou ook om *Saxifraga granulata* kunnen handelen, de afbeelding laat geen schermbloem zien, meer een rij bloemen aan een stengel en smalle blaadjes op de grond. Ook de tekst zegt dat het een rechte stengel heeft met witte bloemen. Dat slaat op *Saxifraga*. Hoewel, de bekende korreltjes onder het kruid waarom het zo'n kracht heeft staan niet vermeldt. De Gart spreekt over steynbrech en bij Herbarius in Dyetsche is er een stuk tekst weg, in de inleiding staat dat het *Saxifraga* heet, maar de Herbarijs spreekt van steenbreke, dat is bevenelle. Herbarius in Dyetsche onder *Sanguisorba officinalis*; 'Bevernelle heet het, deze meester pinpinella of pipinelle, al is het dat sommige van hen beiden verschillende kruiden maken, de krachten komen overeen, ik, overzetter van het boek, zal van beiden weinig spreken zo deze meester zegt. Pinpinelle is gelijk de steenbreecke, anders dat pinpinelle is behaard. De steenbreeke (dat is *Saxifraga*) heeft geen haartjes'.

Vorm.

Wortelbladen zijn geveerd en de deelblaadjes rondachtig, scherp gezaagd of gesneden en staan aan lange stengels, stengelbladen zijn twee maal gedeeld met lijnvormige segmenten. De stengel is rond en een 30-60cm hoog en is meestal glad hoewel ook vaak donzig. De kleine groenwitte bloemen verschijnen in juli en augustus.

Naam.

(1) Dodonaeus; 'De nieuwe kruidbeschrijvers hebben beide deze kruiden de naam van *Saxifraga* of *Saxifragia*, dat is steenbreek, gegeven en sommige andere noemen ze *Petraefindula*; (vergelijk *Sanguisorba officinalis*, de grote, gross welsche Bibernellen of Pimpinelle heet) andere Bibenella of Bipennula. Baptista Sardus en ook naar hem Leonarthus Fuchsius noemen ze Pimpinella en daarom hebben sommige ze Pimpinella *Saxifraga* genoemd en dat tot verschil van de andere Pimpinella of pimperl die *Sanguisorba* toegenomen wordt. Om dezelfde oorzaak hebben ze ook een Latijns gedicht gemaakt waarmee ze dit kruid van de echte pimpinella leren onderscheiden dat aldus luidt, 'pimpinella pilos, *Saxifraga* non habet ullos'; dat is te zeggen, 'pimpinella is ruig en harig, maar de steenbreek, dat is bevenel en bevenaart, is kaal en zonder haar. Want men ziet dat de pimpinella wat ruigachtig is en met haar begroeid, maar deze steenbreek of *Saxifraga* geenszins'.

Saxifraga; steen brekend, Duitse Steinbibernell, Steinbrechwurz.

Bevernelle en Duits Kleine Bibernelle, Engelse pimperl en pimperl, van Latijn pampinus, Frans pampre: jonge druiventak, naar de talrijke vertakkingen. Bibenella bij Hildegard, midden-Hoogduits Bebe-, Bebinella, Bebinel etc.,

Gebruik.

Maerlant; ' *Saxifraga* is droog en heet. Een kruid dat met recht zo dus heet omdat het (2) de steen in stukken breekt die in de blaas en in lenden steekt is het dat men de wortel zijn drinkt getemperd in goede wijn. De wortel gepoederd, zonder waan, en in een murw ei gedaan en uitgezopen met spoed is (3) tegen pijn in de onderbuik goed'.

Herbarius in Dyetsche; 'Steenbreke..... heten, is heet en droog in de derde graad. Het heeft de kracht om de weg van de urine te openen en te ontbinden, (2) het breekt de steen in de nieren en in de blaas.

(4) Tegen aandrang tot waterlozing en dysurie en het gebrek van de steen: 'Neem wijn waar steenbreek, venkelzaad, peterseliezaad en witte steenbreek (dat is *Lithospermum*) in gekookt is'.

Hetzelfde is ook goed tegen koliek en de (3) onderbuikspijn.

Als je het poeder van steenbreek in een vers ei neemt doet dit hetzelfde. Neem deze navolgende drank die is van een grotere kracht daar tegen: 'Neem steenbreek, hazenoren, schijtkruid, van elk een hand vol; de bloemen van bernagie en van violen, rozijnen, van elk een half drachme; venkelzaad, peterseliezaad, eppezaad, witte steenbreek, anijs en zoethout, van elk twee drachmen; stamp het tezamen en kook het in twee pond bronwater of ander helder water totdat een derde deel verkookt is.

Als het gezuiverd is maak het dan zoet met witte suiker, zoveel als genoeg is'. Van deze drank drink je 's morgens en 's avonds telkens een half glaasje, lauw. Als het op is geef je omtrent middernacht deze medicijnen als: 'Neem *Carduus benedictus*, laxatieve dyasinicom, van elk twee drachmen;

Cassia fistula die vers uit getrokken is, een half drachme; meng het tezamen met het gewone

afkooksel'. De dag daar na om te versterken: 'Neem een zoete likkepot of sap van komijn'. Op de pijnlijke darmen strijk je sap van Althaea omdat het wonderlijk goed helpt

Tegen verstopping van de lever en van de milt: 'Neem wijn waar steenbreek en de bloemen van Tamarisk in gekookt zijn'.

Tegen waterzucht die van koude zaken komt: 'Neem wijn waar steenbreek, venkelwortel, schijtkruid en Colchicum in gekookt zijn, van elk een drachme; dat zuiver je en meng het met wat suiker en drink het 's morgens nuchter'.

Herbarijs; 'Saxifraga of steenbreke, dat is bevenelle, en is heet en droog in de 3^{de} graad en daarom heet het steenbreek omdat ze de steen breekt.

Bevenelle in wijn gekookt en gedronken laat goed urine maken. En tegen knagen van darmen zal men ze malen en drinken met een murw ei. En de wortels gaan in medicijnen en 3 jaar blijven ze goed. En het water is goed voor de ogen en tegen geslachtsdelen. Men zal de wortel temperen met wijn en drinken tegen (3) onderbuikspijn.

Verpoeder de wortel en eet het met een gekookt murw ei en doe het zo vaak dat het goed werkt. Het zuivert lijmige vochtvermenging, het scheidt koude vochtvermenging, het ontstopt milt en lever en nieren en laat goed urine maken en breekt de steen.

En gekookt en in de vulva gedaan, dat verhit ze en zuivert de zenuwen'.

Dodonaeus; 'De wortels en het zaad van deze kruiden zijn geweldig krachtig om te verdrogen en te verwarmen en dat in de derde graad en zijn bovendien ook heel fijn en dun van delen.

Beide deze kruiden laten wateren en verwekken zeer krachtig de plas en genezen de druppelplas en verstopping van de nieren en blaas en op te lossen en breken de stenen die in de blaas of nieren vast aaneen zijn en drijven die met kleine stukjes af en daarvan hebben ze de naam Saxifragia, dat is steenbreek, gekregen. Dan ze werken allerbest als men het poeder of het afkooksel daarvan de zieke in een badstoof te drinken geeft.

Die kruiden laten de maandstonden ook voortkomen en jagen de nageboorte en dode vruchten af, in wijn gekookt en te drinken gegeven.

Ze worden ook zeer geprezen om de verstoppingen van de lever en van de milt te openen en om de rauwheid van de maag te verteren en te verdouwen en de smart van de darmen te verzoeten en het maagpijn te genezen en om alle winderigheden op te lossen of te verdrijven.

Men prijst ze ook zeer tegen allerhande vergif en men geeft ze zeer nuttig met wijn te drinken als iemand van de slangen gebeten of gestoken is.

In de hete en pestachtige ziekten worden ze ook van sommige veel gebruikt en voor zeer nuttig gehouden met azijn gedronken of alleen in de mond gehouden.

De wortel van deze kruiden die gekauwd of in de mond gehouden worden verzoet den tandpijn, want ze laten kwijlen en trekken veel taaie vochtigheid en slijmerigheid uit het hoofd.

Water van deze steenbreken door kunst en kracht van het vuur getrokken of gedistilleerd wordt zeer goed geacht om de schemering en duisterheid van het gezicht te benemen en te laten verdwijnen en het gezicht te verhelderen.

Het sap van deze kruiden wordt geprezen en van de vrouwen gebruikt om de sproeten, plekken en andere onzuiverheid van het aanzicht af te vegen en weg te nemen en maakt de huid helder en mooi.

Het sap van de bladeren van deze kruiden zuivert alle onreine wonden, daarin gedaan en hetzelfde werk doen ook de gewreven bladeren, daarop gelegd.

Het zaad en ook de wortels van bevenel zijn ook goed diegene die enig lid verkrompen of gespannen hebben, die lam of van de m. s. ziek zijn of enige koude langdurende koorts hebben.

De wortel wordt gekonfijt zoals men de eindeloze wortel doet, Eryngium genoemd, om de maag te helpen verteren en het ingewand te versterken en is goed tegen de langdurende koorts, verkrompen leden en tegen hersenbloeding.

De wortel gedroogd, verpoedert en met suiker ingenomen is zeer goed tegen de geelzucht en waterzucht.

Die wortel gekauwd laat de spraak als iemand van hersenbloeding geraakt is weerkomen.

Van de bevenel alleen of met wijn vermengt wordt een water gedistilleerd wat in de voor vermelde gebreken zeer nuttig is en geschikt.

De bladeren en stelen van dit kruid in water gekookt en op het schaam gelegd laten gemakkelijk plassen en verzoeten de maagpijn en alle pijn van de nieren’.

Witte steenbreek komt voor in de Gart in kapittel 140 als Lithospermum.

Dodonaeus over *Saxifraga granulata*; Witte steenbreek brengt ettelijke ronde aan de kanten geschaarde bladeren voort die wat witter of geelgroener en zachter zijn dan die van onderhave of hondsdrif en elk apart staat op een eigen tamelijk lang, ruig voetje of steeltje, dan daartussen spruiten noch andere steeltjes uit die rond zijn, dun en teer, hoger dan zeventien cm, harig en met wolligheid begroeid en op de toppen daarvan groeien kleine vijfbladige witte bloempjes. De wortel spreidt van zich vele vezels terzijde uit en naar boven hangen daar enige ronde korreltjes aan die zo groot zijn als het korianderzaad of wat groter en bitterachtig van smaak, van kleur eensdeels uit het purper roodachtig en eensdeels witachtig, welke knobbelachtige korreltjes, al is het zaak dat ze aan en tussen de wortels vast zijn, worden nochtans voor het zaad van dit kruid gehouden.

Dit eerste gewas wordt van de nieuwe kruidbeschrijvers ook *Saxifraga* of steenbreek genoemd, dan om dat van bevernel en bevernaart te onderscheiden voegen ze er de toenaam alba, dat is witte, bij en zo is het in Brabant bij de gewone man bekend met de naam van witte steenbreeck, in Hoogduitsland Weisse Steinbrech, in Frankrijk saxifrage blanche.

De korreltjes of knobbelachtige zaadjes die omtrent de wortels van witte steenbreek gevonden worden en de bladeren en de wortels van hetzelfde kruid zijn warm en droog tot in de tweede graad.

Men gebruikt deze zaadjes om de smarten van de blaas en van de nieren te verzoeten en weg te nemen en de stenen van de blaas of nieren te vermorzelen en op te lossen, de plas te laten rijzen en gemakkelijk te laten voortkomen en bovendien de druppelplas te genezen.

Als Dioscorides schrijft zo is de steenbreek een plant vol takjes en Epithymum gelijk en als die in wijn gekookt en gedronken wordt helpt het terstond diegene die de koorts hebben. Die is ook zeer goed tegen de druppelplas en stilt de hik, ook breekt het de steen in de blaas en laat water maken.

De wortels van witte steenbreek met zijn zaad in wijn gekookt en gedronken lost de plas, zuiveren en reinigen de nieren en blaas, maar zijn uitermate goed tegen alle gebreken en weedom van de lenden. Ze verwekken de maandstonden en jagen de nageboorte en dode vrucht uit het lijf.

Gouden steenbreek, voor zover van ons onderzocht is geweest, heeft met de soorten van echte of witte steenbreek niets anders gemeen dan de bladeren en de naam want, zoals sommige zeggen naar het uitwijzen van zijn smaak, is ze koud en waterachtig van aard en het waterleverkruid zowel van krachten als van gedaante gelijk daar de echte steenbreekende dingen warm behoren te wezen’.

Zie verder: <http://volkoomenoudeherbariaenmedisch.nl/> en : <http://www.volkoomen.nl/>